

УДК 37.033

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ

Любов Шумра

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 7900 Львів, Україна*

Розглянуто реалізацію ідеї взаємозв'язку цінностей наукового знання та релігійної віри у процесі вивчення природничих дисциплін. Головну увагу зосереджено на актуалізації інтелектуальних потенцій, чуттєвих і вольових інтенцій, що є основою для формування особистості студента.

Ключові слова: релігійна віра, інтелект, інтуїція, наукове світосприйняття, релігійне світосприйняття, духовні цінності, християнське виховання.

У наш час нерідко почувеш, що природодослідники дотримуються матеріалізму і не хочуть знати про духовну підоснову речей. А проте не хто інший як природодослідник повинен чітко визнати, що ця підоснова існує.

Ф. Фон Мартіус

Сьогодні Україна переживає докорінну зміну підходів до освіти та соціокультурної політики в цілому, освіта і виховання переорієнтовуються на розвиток особистості, її можливостей і якостей. Закон “Про освіту”, “Положення про середній навчальний заклад” серед головновних принципів освіти виділяють гуманізм, а Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) – принципи гуманізації та гуманітаризації, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними інтересами, органічний зв'язок освіти та виховання з національною культурою і традиціями.

Упродовж тривалого часу термін “духовний” втратив свій традиційний зміст, якого надавали йому вчені в минулому. За радянських часів слово “духовний” набуло багатозначності. Ним визначали міру релігійності, емоційну чутливість до інших людей, ототожнювали з психічним життям, свідомістю особистості. Стали поширеними терміни “духовне життя”, “духовна культура”, “духовні цінності”. Поняття “духовності”, як складної багатогранної системи ціннісних орієнтацій, що тісно пов'язані з християнською мораллю, було зовсім вилучено із системи освіти радянських часів. Це призвело до значних хиб у вихованні декількох поколінь українців.

Актуальність теми наукового дослідження визначається, насамперед, необхідністю формування нових аксіологічних засад духовності в складних умовах суспільної загальнодержавної духовної культури, коли стара система цінностей вже припинила своє існування. Особлива увага вітчизняної науки до вічних християнських цінностей розглядається сьогодні як реальний вихід із кризової ситуації. З огляду на це особливого значення набуває дослідження минулого досвіду національного виховного ідеалу в нових історичних умовах.

У педагогічній думці української діаспори проблеми християнського виховного ідеалу досліджували Г. Ващенко, В. Янів, С. Ярмусь. Про взаємовигідне поєднання наукового знання та релігійної віри в процесі формування універсального світорозуміння людини писали науковці минулих століть: А. Ампер, А. Айнштайн, К. Гаус, В. Гейзенберг, Д. Джоуль, К. Лінней, М. Ломоносов, І. Ньютон, М. Планк, Л. Пастер, Б. Паскаль, А. Коші. Головна тенденція, яка простежується у сучасній педагогіці, – це звернення до системи духовного виховання. Духовність у педагогічному аспекті розглядається як інтегративна властивість особистості, яка виявляється у потребі жити, творити відповідно до християнського ідеалу істини, добра і краси як показника рівня людських взаємин, морально-естетичної, національної та громадянської позиції, здатності до співчуття і милосердя. Останнім часом у вітчизняній педагогіці з'являються дослідження, в яких аналізують різноманітні аспекти християнського виховання. Це, зокрема, праці І. Андрухів, В. Варенко, А. Вихруща, О. Вишневецького, В. Жуковського, І. Климишина, В. Кухарського, В. Малахова, А. Погрібного, О. Огірка, М. Швед. Педагогічні ідеї активно аналізуються на сторінках освітянської преси та наукових конференцій (Львів, Чернівці, Івано-Франківськ, Київ, Рівне), серед яких особливо можна виділити щорічні міжнародні конференції, присвячені проблемам християнської педагогіки у м. Острозі.

Наукове та релігійне світосприйняття вирізняються специфічними особливостями, зважаючи на це і виникають труднощі поєднання їх в одне ціле. Однією з найактуальніших і найскладніших проблем є пошук аргументів, які б слугували успішному подоланню штучного, протиприродного, догматичного протиставлення науки і релігії. З погляду знання предметом віри є ціннісно навантажене, обмежене внутрішнім світом людини уявлення про дійсність, а з погляду віри – обмежене об'єктивістською орієнтацією пізнання. “Поняттю віри інколи надається гносеологічного значення, так називають будь-яку інтуїцію, яка встановлює трансуб'єктивне буття – чи то зовнішнього світу, чи то чужого “я”... Таке емпіричне чуття реальності, яке спирається на інтуїцію, інколи називають вірою або ж “містичним емпіризмом”. Наприклад, В. Соловйов у своїй

першій теорії пізнання, висвітленій в “Критике отвлеченных начал”, зазначає про віру як таку, що визначає буття предмета і скріплює собою емпіричне свідчення та їх логічний зв’язок: згідно з цим вченням акт віри є у кожному пізнавальному акті. Подібний погляд розвиває в своїх ранніх гносеологічних працях С. Трубецький (особливо в “Основаниях идеализма”).

Задяки такому термінологічному змішуванню може здатися, що в обох випадках – чи маючи на увазі інтуїцію емпіричної дійсності, чи ж релігійної віри – мова йде про одне і те саме” [1, с. 58]. Отже, насправді, між релігійною вірою і містичним емпіризмом мало спільного, як і взагалі між вірою і пізнанням, для якого інтуїція є справді незаперечним елементом. “Справедливо, що всяка реальність, чи це чуже “я”, чи зовнішній світ, засвідчується не розумом, а інтуїтивно. Коріння інтуїції – у чуттєвості. Для розуму таке “засвідчення” дійсності, мабуть, “містичне”, тобто є “вірою”. Однак це свідчить про всю умовність і недостатність розумового пізнання, тому що корінь пізнання життєво прагматичний. Поняття емпірії заздалегідь засвідчує ознаки дійсності реального світу, які сприймаються органами чуття, що відмінні від ідеальностей. Звичайно, таку інтуїцію можна назвати і “вірою”, і “містичним емпіризмом”, однак у цьому разі не слід забувати головної відмінності, яка існує між цією інтуїцією і релігійною вірою: така інтуїція цілком залишається в межах емпірично даної дійсності, в межах цього світу, підпорядковується законам цієї дійсності... На противагу цьому релігійна віра переконує нас в існуванні іншої, трансцендентної дійсності, іншого зв’язку з нею. Як наслідок об’єкт такої віри якісно інший. Він передається не через дію зовнішніх чуттів, а вільним, творчим прагненням духу, шуканням Бога...елемент свободи й особистості, тобто творчості, притаманний релігійній вірі. “Я” виступає не як абстрактне, усереднене, безособистісне, а як конкретне, неповторне, індивідуальне. Віра вимагає любові, вольового зосередження, зусилля всієї особистості. Віра – не пасивне сприйняття, а активний вихід за межі буденностей цього світу. Релігійна віра вимагає актуальності, і не лише в перші моменти свого народження, але і в кожний момент свого існування. Вогонь віри завжди може згаснути, і тільки у сподвижників віри сяє цей вогонь рівним, “невечірнім світлом” [1, с. 60].

Отже, у проявах “релігійної віри” не все визначається феноменологією віри, тобто тим, що ми “усвідомлюємо” в переживаннях віри. В основі релігійного життя є, по суті, вже не сфера феноменології, а те, що стоїть позаду неї, рухає цю сферу. Ми повинні визнати наявність “чогось”, що створює у всьому людстві (навіть на найнижчих сходинах культури) релігійне життя. Це “щось”, що тягне душу вгору, може бути зрозумілим не інакше як те, що в самих глибинах душа людини споріднена з Абсолютом, зв’язана з Богом [7, с. 39–45]. Наприклад, Р. Декарт у праці “Метафізичні розмисли” зазначає: “Ідея Бога народилась зі мною, вона не привнесена

звідкись, а походить від мене самого... ми могли б її сформулювати, навіть не знаючи про існування верховного Буття, але вона не мислима, якби його справді не було... Вся сила аргументу полягає в тому, що здатність сформулювати цю ідею була б не мислима, якби я був створений не Богом...”[3, с. 100].

Взаємодіючи зі світом, особистість осягає його всім своїм еством, актуалізує всі свої потенції, а не тільки інтелектуальні. Інтелект – це лише один із вимірів духовності, а не окрема її форма чи тип. Так само чуттєвість і воля не самодостатні. Лише в абстракції вони існують автономно. Усякий феномен духовного світу людини, чи математично-хімічна формула, моральний учинок або ж естетичний образ, здебільшого є результатом синтетичної діяльності душі. Проте співвідношення інтелектуальних, чуттєвих і вольових інтенцій у кожному випадку, звичайно, різнитиметься, що свідчить про фактичну спеціалізацію духовної діяльності й про можливості її компенсуючої гармонії. Інтелектуальне зусилля – це намагання зрозуміти незрозуміле, пізнати непізнаване, перекласти на мову здорового глузду те, що саме собою не очевидне. Інтелект є логічно впорядкованою потенцією мислення, чітко спеціалізованою функцією цілісного розуму, суть якої зводиться до порівняння оцінки елементів досвіду за принципом “істина – облуда”.

Потреба пізнання світу – це прояв любові до світу. Пізнання – шлях, який диктується необхідністю охопити предмет любов’ю. Світ у своїй повноті й красі манить до себе, бо сам виник на Христі – Премудрості Божій. Задум пізнати світ – не що інше як інтуїція змісту, інтуїція стрункості в світі, яка переходить у потребу ближче охопити цей зміст. Актуалізація у процесі пізнання потенцій свого “малого розуму” й ігнорування потенцій “розуму великого” заважає осмислювати буття в його власному, божественному світлі. Тільки віра в існування вищого Смыслу може вивести нас із зачарованого кола сцієнтизму. Віра ця не може бути нав’язана. Вона повинна бути результатом глибокого внутрішнього переконання. Учений може бути індиферентним щодо релігії, успішно виконувати свої функції науковця. Проте вузька спеціалізація не може слугувати основою повноцінного світогляду людини як усебічно обдарованої, духовно багатої, інтелектуально, морально й естетично досконалої особистості. Тому найвидатніші вчені в пошуках універсального, цілісного світогляду звертались не тільки до науки, а й до релігії. “Якщо говорити про наукову істину в цілому, то необхідно розвивати творчі здібності та інтуїцію... Особливо важливим я вважаю спільне використання найрізноманітніших способів осягнення істини. Під цим я розумію, що наші моральні схильності та смаки, наше почуття прекрасного та релігійні інстинкти роблять свій внесок, допомагаючи нашій мисленнєвій здібності прийти до її найвищих досягнень” [5, с. 166].

А. Ейнштейн вірив у Господаря і Творця Всесвіту. Це переконання він не виводив з математичних формул, а воно відкривалось у “вищому поверсі” його особистості як жива інтуїція, як досвід мудрості його серця і чистоти його розуму, який пізнає і стверджує в глибині себе вищий світ моральних істин і духовних цінностей.

Між релігійною вірою і науковим осмисленням дійсності насправді немає тієї нездоланної безодні, про яку багато сказано і написано. Стає дедалі більше очевидним, що сучасне інтегральне світосприйняття лише на релігійних або лише на наукових засадах неможливе. Наука для релігії насправді ніколи не була загрозою. Небезпечними для неї були тільки спекуляції від імені науки, окремі висновки, які виходять за межі її компетенції. Так і релігія сама по собі не є перешкодою на шляху розвитку науки. Конфлікти виникали з інших причин, зазвичай, відверто політичного, владного характеру. Ні наука, ні релігія не самодостатні. Німецький фізик Густав Мі (1868–1957) писав: “Треба сказати, мислячий вчений по необхідності повинен бути благочестивою людиною. Він повинен благоговійно стати на коліна перед Божим Духом, котрий так ясно проявляє себе в природі” [2, с. 3]. Для віруючого вченого наукове благочестя (інтелектуальна чесність, віддана працьовитість, аскеза праці й обов’язок перед наукою) отримує живильну силу, яка змінює погляди на мету і зміст життя, зокрема і наукової творчості. Наукові цінності входять у світогляд віруючих людей, підносячи його до загального рівня культури; наукове пояснення світу, завдячуючи релігійним цінностям, долає свою ізоляцію від універсального світорозуміння людини.

Християнство не знає ніякого “обов’язкового” для віруючих світогляду – ми вільні в тому синтезі науки і філософії, який називається світоглядом. Дар свободи даний Богом назавжди, і сам Бог не може його відібрати. Щоб оволодіти істиною в цілому, просвітитись світлом Христовим, ми повинні житись від “Церковного розуму”. Такий “оновлений розум” людини буде вже цілком іншим. Церковний розум, даний нам у Одкровенні, зафіксованому у Святому Письмі, в рішеннях Вселенських Соборів, які визначаються за такою формулою: “Изволился Духу святому и нам”. Збагачення наше через Церковний розум зовсім не означає підкорення йому або зовнішню згоду. Тільки піднімаючись сходинками розуму Церкви, можна досягнути єдності віри і розуму (єдності Бого- і світопізнання). Вникнення в Євангеліє, перевірка себе, своєї совісті його світлом і молитвою просвітлюють людський розум і відкривають в людині “вищий розум”, який зазвичай буває в ній закритий, засипаний дрібним практичним розумом. Істина Христова звільняє людину від зла і невідання, очищає і виховує внутрішню глибину в людині, її серце, дух. Хто хоче почути Бога, тому потрібно лише відкрити своє серце

перед Словом Ісусовим і вникнути в нього без лукавства і недовіри. Там явлено все, що людині потрібно знати про Бога і про себе, людину.

Таке взаємовигідне поєднання науки і релігії можна вважати одним із найважливіших чинників оновлення духовного життя, наповнення вищими, універсальними, загальнолюдськими, християнськими цінностями. “Під цінністю ми розуміємо добро, яке в жодному разі не є відносним за своєю суттю та залежним від нашого задоволення, а яке виявляється як внутрішньо властиве і приналежне самому буттю” [4, с. 257]. Для того, щоб сприйняти і пережити добро у формі цінності, особа повинна бути спроможною сягнути поза самі речі і, поставивши запитання стосовно їхньої природи, визнати за ними право на автономність їхнього існування. Отже, йдеться про специфічне ціннісне розуміння, трансцендентний характер і спрямованість. Воно дає змогу пережити внутрішню справедливість своєї відповіді не як наслідок підпорядкування якомусь чужому закону, накинутому на неї ззовні, а співзвучність із внутрішнім законом свого власного буття. Таке розуміння уможливує по-справжньому самостійну відповідь у найбільш властивому розумінні цього слова. Особа віднаходить гідність стосовно своєї душі, коли поважає і потверджує об’єктивне добро. Саме тоді я розквітає як особове “Я”, як суще, призначене бути остаточною причиною своїх дій і вчинків. Кожен, хто має живе і безпосереднє відчуття глибокого зв’язку між цінністю і закоріненою у ній нормою, навряд чи буде сприймати і переживати норми або закони як елементи зовнішнього примусу або насильство над собою. Віддаючи себе цінності, людина почувається впевненою і спокійною і не має бажання втекти від себе. Людина, яка вірить у Бога, яка розуміє, що таке самість особової істоти, зрозуміє також і без допомоги якогось особливого об’явлення, що Бог в якийсь особливий спосіб повинен бути присутнім у вимозі ставитися з повагою до кожної особи. Релігійна глибина, яку переживаємо, будучи морально зобов’язаними, є невід’ємною рисою моральної значущості особи.

“Виховання плідне лише в тій мірі, в якій воно звернене до духовного життя, пронизане вірою в силу Божу, яка світиться в людині, як образ Божий, здатне запалити дитячу душу любов’ю до добра і правди” [6, с. 155]. Саме таке виховання випромінює любов, доброту і правду, що є першопричиною створеного світу. У книзі “Дух, душа, тіло” Архієпископ Лука (Войно-Ясенецький) (1877–1961), зазначаючи про можливість існування ще невідомих видів енергії, висловлює думку, що духовна “енергія” є “першоосною всіх фізичних форм енергії, а через них і самої матерії”. “Енергію любові, яка вилилась по всеблагій волі Божій, словом Божим дано початок іншим формам енергії” [8, с. 24].

1. *Булгаков С. Н.* Свет Невечерний: Созерцания и умозрения. Харьков, 2001.
2. *Всі думають одне і те ж – Бог існує.* Католицька молодіжна організація. Кьонігсбах, б.р.
3. *Декарт Р.* Метафізичні розмисли. К., 2000.
4. *Досвід людської особи: нариси з філософської антропології.* Львів, 2000.
5. *Эйнштейн А.* Собрание научных трудов. Т. 4. М., 1967.
6. *Зеньковский В. В.* Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. М., 1993.
7. *Зеньковский В. В.* Основы христианской философии. М., 1997.
8. *Невярович В.* Терапия души (Святоотеческая психотерапия). Воронеж, 1997.

SPIRITUAL VALUES OF NATURAL EDUCATION

Liubov Shumra

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, UA-79000 Lviv, Ukraine*

The paper analyses the idea of interrelation between the values of scientific knowledge and religious belief in learning natural disciplines. Main attention is focused on intellectual potentials, sensual and will intentions as a basis for students' personality development.

Key words: religious belief, intellect, intuition, scientific world perception, religious world perception, spiritual values, Christian education.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2003
Прийнята до друку 15.01.2004